

Samenvatting Financieel inzicht van 8 tot 18 jarigen in Nederland

Onderzoek onder 3.941 scholieren
uitgevoerd in opdracht van CentiQ

Samenvatting Financieel inzicht van 8 tot 18 jarigen in Nederland

Onderzoek onder 3.941 scholieren
uitgevoerd in opdracht van CentiQ

Inhoud

1	Achtergrond en doelstelling	5
2	Opzet van het onderzoek	5
3	Jongeren en het proces tot (financiële) zelfstandigheid	6
4	Het financieel inzicht bij 8- tot 18-jarigen	6
5	Het financieel gedrag bij 8- tot 18-jarigen	7
6	Is het financieel gedrag van jongeren verklaarbaar?	8
7	Profielen van de verschillende leeftijdsgroepen	10
	Verantwoording	14

1. Achtergrond en doelstelling

Onder 3.941 scholieren in Nederland is in het voorjaar van 2008 een onderzoek gehouden naar hun financieel inzicht en financieel gedrag. Dat onderzoek, uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Financiën en CentiQ, beoogt te traceren welke factoren van invloed zijn op het financieel gedrag van 8- tot 18-jarigen. Een dergelijk inzicht geeft aangrijpingspunten om eventuele lacunes in het bewust en verstandig omgaan met geld op te heffen. Daartoe kan het zowel gaan om een aanduiding van risicogroepen als om het identificeren van beïnvloedende factoren. Voor zover bekend is welke factoren van invloed zijn op het financieel gedrag, kunnen de in CentiQ verenigde samenwerkingspartners via een actief beleid het financieel bewustzijn onder jongeren vergroten of, meer specifiek,

bepaalde risicogroepen benaderen. Het onderzoek heeft ook als doel om de ontwikkeling van het financieel inzicht en het financieel gedrag in kaart te brengen: in welke mate is er, gezien over de leeftijdsfasen tussen 8 en 18 jaar, sprake van een groei in financieel inzicht en van een toe- of afname van problematisch gedrag?

Het onderzoek onder scholieren staat niet geheel op zich zelf. Eerder is een onderzoek gehouden onder personen in de leeftijd van 18 jaar en ouder. Dat onderzoek beschrijft het financieel inzicht en gedrag van ruim 4.000 volwassenen in Nederland¹. Beide onderzoeken hanteren eenzelfde theoretisch model. 'Financieel inzicht' is daarin uiteengelegd in financieel bewustzijn, motivatie, kennis en vaardigheden. Verondersteld wordt dat dergelijke factoren van invloed zijn op het financieel gedrag.

Juist omdat het in dit onderzoek gaat om jongeren, is de invloed van de sociale omgeving als relevante factor in het model opgenomen. Aangenomen mag worden dat juist jongeren gevoelig zijn voor invloeden uit hun omgeving. Die sociale omgeving bestaat uit zowel het ouderlijk milieu als het bredere sociale milieu in de vorm van leeftijdsgenoten en reclame-invloeden. Zowel de opvoedingsstijl van ouders als de sociale omgeving maken dat de jongeren zich in meer of in mindere mate financieel zelfstandig opstellen. Figuur 1 geeft een ander schematisch weer.

Figuur 1 – Theoretisch model ter verklaring van financieel gedrag

¹ Antonides, G., I. de Groot en F. van Raaij. Financieel inzicht van Nederlanders. Resultaten. CentiQ, 2008.

2. Opzet van het onderzoek

Het onderzoek is beschrijvend van aard voor zover het een weergave biedt van het financieel inzicht en het financieel gedrag bij 8- tot 18-jarigen en van de ontwikkeling daarin bezien over de diverse leeftijdsgroepen. Daarnaast heeft het onderzoek een verklarend element in de beschrijving van de mate waarin het financieel gedrag toe-

1	circa 8-10 jaar (gemiddeld 8,9 jaar) groep 5 + 6 basisonderwijs	1.112
2	circa 10-12 jaar (gemiddeld 11,1 jaar) groep 7 + 8 basisonderwijs	1.108
3	circa 12-14 jaar (gemiddeld 13,1 jaar) klas 1 + 2 voortgezet onderwijs	586
4	circa 14-16 jaar (gemiddeld 15,3 jaar) klas 3 + 4 voortgezet onderwijs	578
5a	circa 16-17 jaar (gemiddeld 16,6 jaar) klas 5 + 6 voortgezet onderwijs	211
5b	circa 16-17 jaar (gemiddeld 16,7 jaar) mbo-leerlingen	346

geschreven kan worden aan de concepten zoals opgenomen in het theoretisch model.

De scholieren van 8 tot 18 jaar zijn verdeeld in vijf groepen van telkens twee leerjaren. Daarmee ontstaan vijf leeftijdscategorieën waarop het onderzoek zowel inhoudelijk als organisatorisch is afgestemd. Inhoudelijk door de vraagstelling aan te passen aan de uiteenlopende leeftijden en organisatorisch door de gegevens te verzamelen via scholen. De vijf categorieën en het aantal scholieren in het onderzoek zijn:

De twee laatstgenoemde categorieën zijn als één onderzoeksgroep geanalyseerd.

De steekproef van scholieren kan voor de leeftijdscategorieën tot en met 15 jaar representatief voor de scholieren in Nederland worden geacht. Beperkte afwijkingen naar schooltype en geslacht zijn gecorrigeerd door weging. In de categorie 16-17 jarigen zijn zowel scholieren van havo-5 (examentijd) als leerlingen binnen de twee laagste niveaus van het middelbaar beroepsonderwijs niet naar rato in het onderzoek vertegenwoordigd.

De informatie over financieel inzicht en financieel gedrag is verzameld via zelf in te vullen vragenlijsten, veelal digitaal. Dit impliceert dat informatie over bijvoorbeeld het gedrag zelf-gerapporteerd gedrag is en informatie over de verantwoordelijkheid die jongeren krijgen van hun ouders subjectief gekleurd is: het is hun beleving ervan.

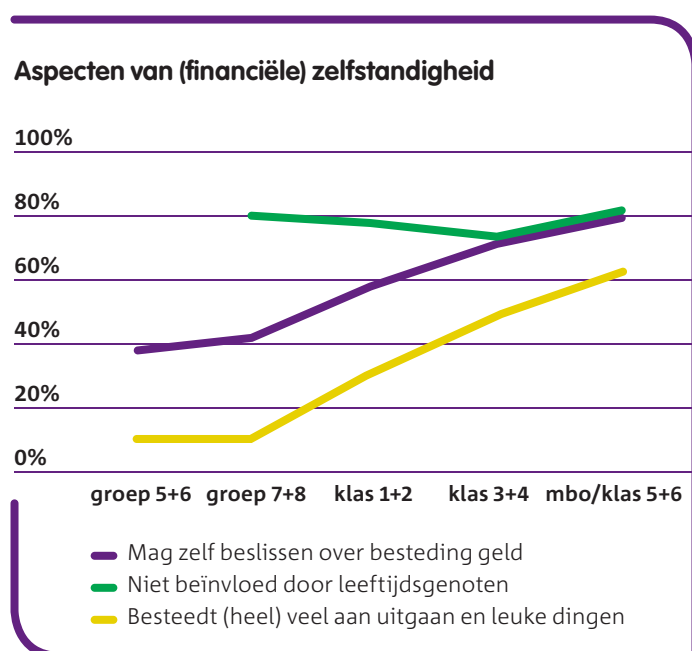
3. Jongeren en het proces tot (financiële) zelfstandigheid

Bijna alle scholieren hebben al dan niet bescheiden bronnen van inkomsten. Ze kunnen lang niet allemaal zelf beslissen over de besteding van dat geld. De vrijheid daartoe neemt vanaf de basisschoolleeftijd duidelijk toe. Grotere vrijheid in geldbesteding loopt rechtevenredig op met een toename in de besteding voor 'uitgaan en leuke dingen doen' (zie figuur 2). Opvallend is de geringe invloed die veel jongeren toedichten aan hun omgeving bij het doen van aankopen. Zo'n 80 procent beleeft de invloed van leeftijdsgenoten als gering blijktens bijvoorbeeld hun antwoord dat zij hooguit soms iets willen hebben omdat klasgenoten het al hebben. Ook de invloed van reclame is in de beleving van veel jongeren gering. Dit duidt op een

vermeende (financiële) zelfstandigheid in aankoopbeslissingen. Die beleving komt overigens niet overeen met de doorgaans grote invloed die 'peers' en reclame feitelijk hebben.

Lang niet alle jongeren zijn van mening dat hun ouders hen de waarde van geld goed hebben bijgebracht of dat de ouders hen hebben leren omgaan met geld. Iets meer dan de helft is daar positief over; een kleine helft dus niet. Het geven van financiële verantwoordelijkheid door ouders wordt ook niet bevorderd doordat ouders te vrijgevig zijn (circa een derde deel van de jongeren beleeft dit zo). Vrijgevigheid wordt door vmbo-scholieren en allochtone leerlingen vaker gemeld dan door anderen.

Jongens laten zich wat vaker door leeftijdsgenoten beïnvloeden dan meisjes. De laatsten staan wat meer onder invloed van reclame. Gevraagd naar wie meestal het beste advies geeft wanneer men iets duurs wil kopen wijst ruwweg de helft van de scholieren naar de ouders. Bij 11-12 jarigen gaat het om 65 procent afnemend tot 48 procent bij de 16-17 jarigen. Zo'n tien procent vindt zijn vrienden/vriendinnen of internet/tijdschrift het beste referentiepunt. Begrijpelijk antwoordt een grote groep dat het referentiepunt afhankelijk is van het onderwerp.

Figuur 2 – Jongeren en aspecten van (financiële) zelfstandigheid

Tekorten in financiële vaardigheid zijn onafhankelijk van leeftijd

4. Het financieel inzicht bij 8- tot 18-jarigen

Financieel bewustzijn en motivatie

Het financieel bewustzijn bij jongeren neemt tussen 8 en 18 jaar geleidelijk aan toe tot en met de derde-vierde klas van het voortgezet onderwijs. Op dat punt aangekomen is stabilisatie opgetreden op een niveau van globaal 50 procent: de helft van de jongeren in de leeftijd vanaf 15 is financieel bewust in de zin dat zij steeds weten hoeveel geld zij bezitten en in de meeste gevallen ook met het gevoel dat zij hun *geldzaken onder controle* hebben. Een en ander betekent tegelijk, dat een royale helft van deze scholieren vanaf circa 15 jaar géén gevoel van controle over hun geldzaken heeft. In lagere klassen is dat verschijnsel nog sterker: tweederde deel van de 12-14 jarigen (1e+2e klassers) mist dat gevoel. Hierop toegespitst onderzoek zou preciezer in beeld kunnen brengen waarop dat gevoel gebaseerd is. Het onderhavige onderzoek geeft wel aanwijzingen: het niet geleerd hebben van de ouders hoe met geld om te gaan en het niet zelf mogen beslissen zijn de belangrijkste verklarende factoren. Bij meisjes komt dat gevoel van gebrek aan controle vaker voor dan bij jongens.

Een andere indicatie voor het financieel bewustzijn is het *belang* dat jongeren hechten aan *sparen*. Tweederde deel van de 8 tot 18 jarigen vindt sparen, naar eigen zeggen, belangrijk, een derde deel dus niet. Ook hier is de opvoedingsstijl in het ouderlijk milieu van invloed en wel heel uitdrukkelijk.

De weetgierigheid inzake geld en financiële zaken – en daarmee de financiële *motivatie* – is over het algemeen beperkt. Niet meer dan gemiddeld steeds een kwart van de jongeren van 12 tot 18 jaar heeft er behoefte aan méér te willen weten over financieel gerelateerde zaken als spaarrekeningen, belastingen, verzekeringen en geld lenen. Jongens hebben iets vaker die behoefte dan meisjes. De behoefte is vrij beperkt ondanks het feit dat financiële kennis niet bepaald op hoog niveau staat (zie onder).

Kennis en vaardigheid

Dat in de Verenigde Staten met dollars moet worden afgerekend en dat geld op een spaarrekening rente oplevert weten de meesten nog wel – 20 procent trouwens niet –, maar bij inflatie gerelateerde vragen zakt het kennisniveau drastisch. Zo kent hooguit de helft van de scholieren in het voortgezet onderwijs theoretisch het begrip inflatie; maar als het om de praktijk van geld in een spaarpot gaat, weet nog slechts een derde deel dat met dat geld een jaar later meestal minder gekocht kan worden. Kennis neemt wel meetbaar toe met leeftijd. Kennisvragen worden door jongens beter beantwoord dan door meisjes. Financiële vaardigheid is leeftijd-onafhankelijk: het percentage scholieren van 12 tot 18 jaar dat een of meer tekorten in financiële *vaardigheden* meldt ligt stabiel op zo'n zestig procent. Het gaat dan om zaken als prijsbewust zijn, uitkomen met zijn geld en alles op tijd betalen.

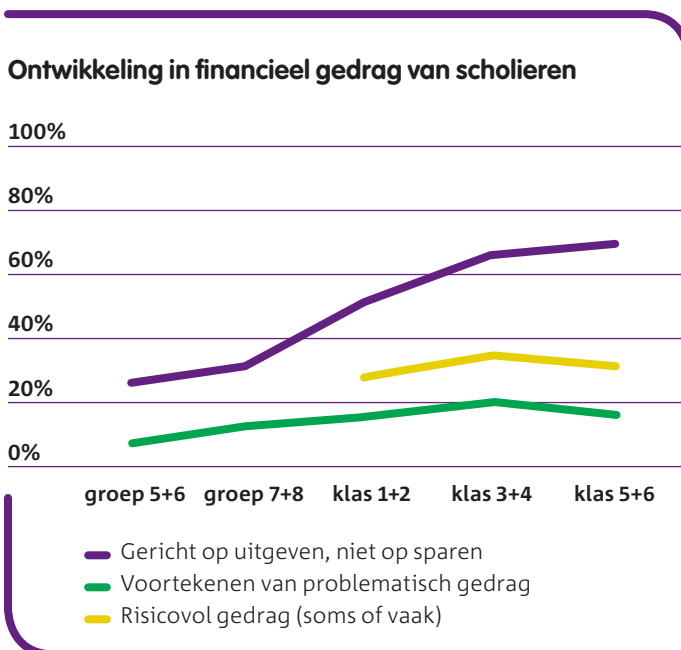
5. Het financieel gedrag bij 8- tot 18-jarigen

Financieel gedrag is in het onderzoek onderscheiden in meer neutrale vormen van gedrag (geeft de jongere vooral uit of is hij geneigd tot sparen; leent hij wel eens wegens geldtekort) en gedragingen die mogelijk tot geldproblemen kunnen leiden of zelfs risico inhouden.

Vooral uitgeven of vooral sparen

Gesteld voor de vraag of men vooral gericht is op uitgeven of vooral op *sparen* van hun zak- en kleedgeld en eventuele eigen verdiensten maken jongeren tussen 8 en 18 een duidelijke ontwikkeling door: naarmate zij ouder worden zijn zij vaker gericht op uitgeven. De gerichtheid op uitgeven staat niet op zich en hangt in sterke mate samen met een gedragspatroon van uitgaan en communicatie (bv mobiele telefoon-gebruik). Dat hangt vervolgens ook samen met financieel bewustzijn (sparen is minder belangrijk) en wordt gestimuleerd door een sterke oriëntatie op leeftijdgenoten. Deze combinatie van kenmerken plaatst deze groep tegenover jongeren die in deze opzichten hun tegenpool zijn: eerder gericht op sparen dat ook belangrijk gevonden wordt en minder beïnvloed door leeftijdsgenoten. Het heeft er alle schijn van dat jongeren min of meer in twee kampen te verdelen zijn. De uitgavedrang neemt met de leeftijd steeds duidelijker vorm aan ten koste van de spaarzin (zie figuur 3). Dit overkomt meisjes typisch vaker dan jongens. Dat geldt ook voor allochtone jongeren in vergelijking met autochtone jongeren.

Extra geld aan de ouders vragen bij geldtekort en wel eens geld lenen bij anderen komen bij een helft van de scholieren in het voortgezet onderwijs voor. Met name meisjes overkomt dat. Onder 16-17 jarigen komt geld lenen bij anderen veel vaker voor bij havo-vwo-scholieren dan bij mbo-ers.

Figuur 3 – Ontwikkeling in het financieel gedrag van scholieren

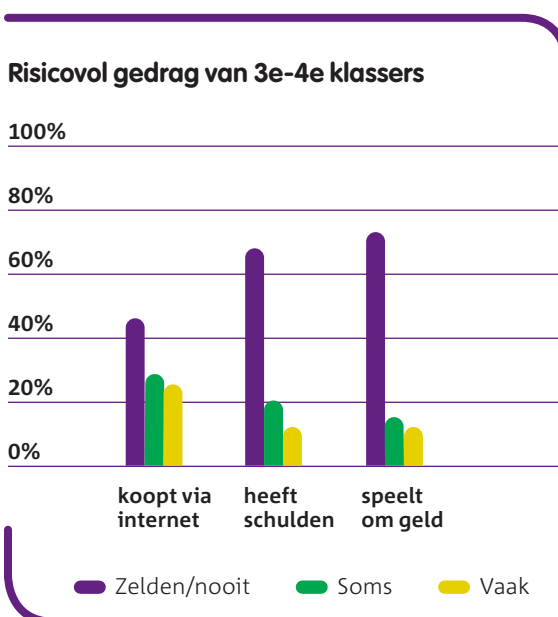
Problematisch en risicovol gedrag

Een minderheid van de 8-tot 18-jarigen vertoont voortekenen van *problematisch* gedrag: zij bevestigen van het type te zijn dat vaak koopt zonder nadenken en oogsten vaak ook kritiek van ouders over hun uitgavenpatroon. De groep is het grootst in het voortgezet onderwijs (15 tot 20%, zie figuur 3) maar ook onder scholieren in de basisschoolleeftijd kan dergelijk gedrag getraceerd worden (circa 10%). Nóg problematischer zijn *risicovolle* gedragingen als het hebben van schulden, het spelen om geld of – wellicht minder – het kopen via internet. Hoewel dit tot onschuldige proporties beperkt kan blijven, bestaat hier het risico op onverantwoord financieel gedrag. Figuur 4 toont hoe veel scholieren zich overgeven aan risicovol gedrag door te spelen om geld (hier: 3^e en 4^e klassers, dus gemiddeld 15 jaar). Het gaat weliswaar om een minderheid, maar doorvragen leert dat van de groep die wel eens om geld speelt (een kwart) meer dan incidenteel (‘een paar keer’ of ‘vaak’) ‘heel wat geld’ heeft verloren. In totaal gaat dat dan om 7 procent van de 14-16 jarigen in de klassen 3 en 4 van het voortgezet onderwijs. Van de 16-17 jarigen in het mbo en de hoogste klassen van havo/vwo heeft 9 procent meer dan incidenteel ‘heel wat’ geld

verloren bij het spelen om geld (12-14 jarigen in klassen 1+2: 5%). De geschatte omvang van deze reële risicogroep is dus een kleine tien procent.

Ook als risiconeming op een andere manier wordt benaderd – namelijk door te bezien hoeveel jongeren minstens twee van de drie risicovolle financiële gedragingen vaak beoefenen – blijkt het te gaan om zo’n tien procent. Tien procent van de jongeren tussen 12 en 18 jaar behoort tot

deze *risicovolle groep*. De omvang van deze risicogroep varieert nauwelijks naar leeftijd. De tendens bestaat dat tot deze risicovolle groep meer jongens dan meisjes behoren. Als daarbij geteld worden degenen die soms minstens twee van de drie activiteiten verrichten dan blijkt het te gaan om circa 30 procent van de 12- tot 18-jarigen (getoond in figuur 3). Nader onderzoek zou moeten uitwijzen om welke proporties (in de zin van mate van risico) het gaat.

Figuur 4 – Risicovol gedrag van 3e-4e klassers

Financieel bewustzijn neemt geleidelijk toe

6. Is het financieel gedrag van jongeren verklaarbaar?

Een belangrijk accent in het onderzoek is het traceren van factoren waarmee het financieel gedrag van jongeren samenhangt. Deze oriëntatie geeft aanleiding tot twee vragen: a) in welke mate kan het financieel gedrag begrepen worden vanuit het financieel inzicht dat de jongere heeft opgedaan en zijn sociale omgeving en b) wat zijn concreet de factoren die het sterkst van invloed zijn? Uiteraard binnen de grenzen van het onderzoek zoals dat het financieel inzicht kon meten en uitgaande ook van het door de jongere zelf gerapporteerde gedrag.

Verklaringskracht

Het financieel gedrag van jongeren in de leeftijd van 8 tot 18 jaar kan in redelijke mate begrepen worden vanuit factoren die in het onderzoek zijn gemeten. Verschillen in financieel gedrag (het al dan niet gericht zijn op sparen versus uitgeven; het tekort komen en extra geld vragen; al dan niet voortekenen van problematisch gedrag vertonen) zijn voor circa 30 procent te verklaren². Dit betekent dat verschil in gedrag voor een substantieel deel toe te schrijven is aan hierna te noemen factoren. Dat betekent ook dat verschil in financieel gedrag voor een belangrijk deel ook niet door deze factoren bepaald wordt. Dat kunnen factoren zijn zoals persoonlijke attitudes en voorbeeldgedrag van de ouders³.

Het financieel gedrag van scholieren in de leeftijd van het voortgezet onderwijs valt beter te voorspellen dan dat van kinderen jonger dan 12 jaar. Dat kan een gevolg zijn van het feit dat het financieel inzicht bij deze groep moeilijker te meten is maar kan ook de realiteit weerspiegelen.

Tot de factoren die het financieel gedrag beïnvloeden hoort onder meer het financieel inzicht. Dat financiële inzicht was in het onderzoek óók voorwerp van verklaring: in welke mate valt te zeggen dat financieel inzicht op zijn beurt onder invloed staat van c.q. samenhangt met zaken als financiële kennis, financiële vaardigheid, de sociale omgeving (opvoedingsstijl van de ouders; leeftijdgenoten) of demografische kenmerken? Het blijkt dat financieel inzicht tot op zekere hoogte te voorspellen valt vanuit die genoemde factoren, namelijk voor zo'n 15 tot 20 procent. Althans bij scholieren in het voortgezet onderwijs, minder bij leerlingen in de basisschoolleeftijd. Voorts blijkt dat de financiële motivatie (weetgierigheid) minder te voorspellen valt dan het financieel bewustzijn (geldzaken onder controle hebben; sparen belangrijk vinden; bezorgd zijn voor financiële positie later).

Factoren van invloed

Het *financieel gedrag* blijkt sterk samen te hangen met een gedragspatroon gericht op uitgaan en communicatie. Die samenhang kan in twee richtingen optreden: de

behoefte aan veel uitgaan bepaalt de noodzaak veel geld uit te geven en, andersom, de neiging geld vooral niet te sparen maakt het mogelijk uit te gaan, inclusief daartoe noodzakelijke aankopen te doen voor kleding en verzorging. Een volgende belangrijke voorspeller is de oriëntatie van de scholier op zijn/haar leeftijdgenoten. Dat is althans het geval tot een jaar of 15/16. Nadien spelen leeftijdgenoten geen noemenswaardige rol meer voor de verklaring van het financieel gedrag.

Het eigen financieel bewustzijn speelt ook een duidelijke rol: scholieren die weinig controle over hun geldzaken hebben en sparen minder belangrijk vinden zijn geneigd tot uitgeven in plaats van sparen en komen ook in de situatie van geldtekort en daarbij geld vragen aan ouders of elders lenen. Dit blijkt ook verband te houden met het zich zorgen maken over de eigen financiële situatie in de toekomst. Aannemelijk is dat deze zorgen eerder het gevolg zijn van het overmatig geld uitgeven dan de oorzaak. Opmerkelijk is dat het zich zorgen maken over de toekomst vooral voorkomt bij kinderen die aangeven van hun ouders geleerd te hebben om goed met geld om te gaan. Wellicht geven zij onder invloed van hun leeftijdgenoten veel meer uit dan zij op basis van hun opvoeding zouden willen en maken zij zich om die reden zorgen.

² Dit komt overeen met een verklaarde variantie van 30 procent. In de sociale wetenschappen is een dergelijk percentage betrekkelijk hoog.

³ Dat laatste is juist onderwerp van aanvullend onderzoek: de wijze waarop ouders omgaan met financiële zaken wordt gerelateerd aan het financieel inzicht en het financieel gedrag van hun kind. De resultaten van dat onderzoek in 750 huishoudens worden afzonderlijk gepubliceerd.

Voor zover de ouders een rol spelen bij het financieel gedrag van hun kinderen gaat het niet zozeer om het geleerd hebben wat de waarde van geld is, maar of het kind zelf mag beslissen bij de besteding van het geld en of de ouders al dan niet steeds geneigd waren aan te vullen als bij geldtekort om extra geld werd gevraagd (vrijgevigheid). Het vragen om extra geld vertoont veel samenhang met de inschatting van de kinderen dat hun tekorten wel door hun ouders worden aangevuld.

Op het *financieel bewustzijn* blijken vooral kenmerken van invloed die kinderen aan hun ouders toeschrijven, met name het geleerd hebben met geld om te gaan. Dat kenmerken van de opvoedingsstijl een prominente plaats innemen bij de verklaring van het financieel bewustzijn is goed zichtbaar bij leerlingen in de hogere (3^e, 4^e, 5^e en 6^e) klassen van het voortgezet onderwijs. Daar is het geleerd hebben met geld om te gaan zowel de belangrijkste voorspeller van het onder controle hebben van de huidige geldzaken als van het belang dat aan sparen wordt gehecht. In de lagere klassen van het voortgezet onderwijs en de hoogste groepen van het basisonderwijs blijken de kinderen die van hun ouders met geld hebben leren omgaan sparen belangrijker te vinden en hun geldzaken eveneens beter onder controle te hebben (in de zin van kennis dragen van soorten rekeningen en steeds genoeg geld hebben om te kunnen kopen). Kinderen die hun ouders in geval van geldtekort niet vrijgevig vinden, laten doorgaans een hogere mate van financieel bewustzijn zien.

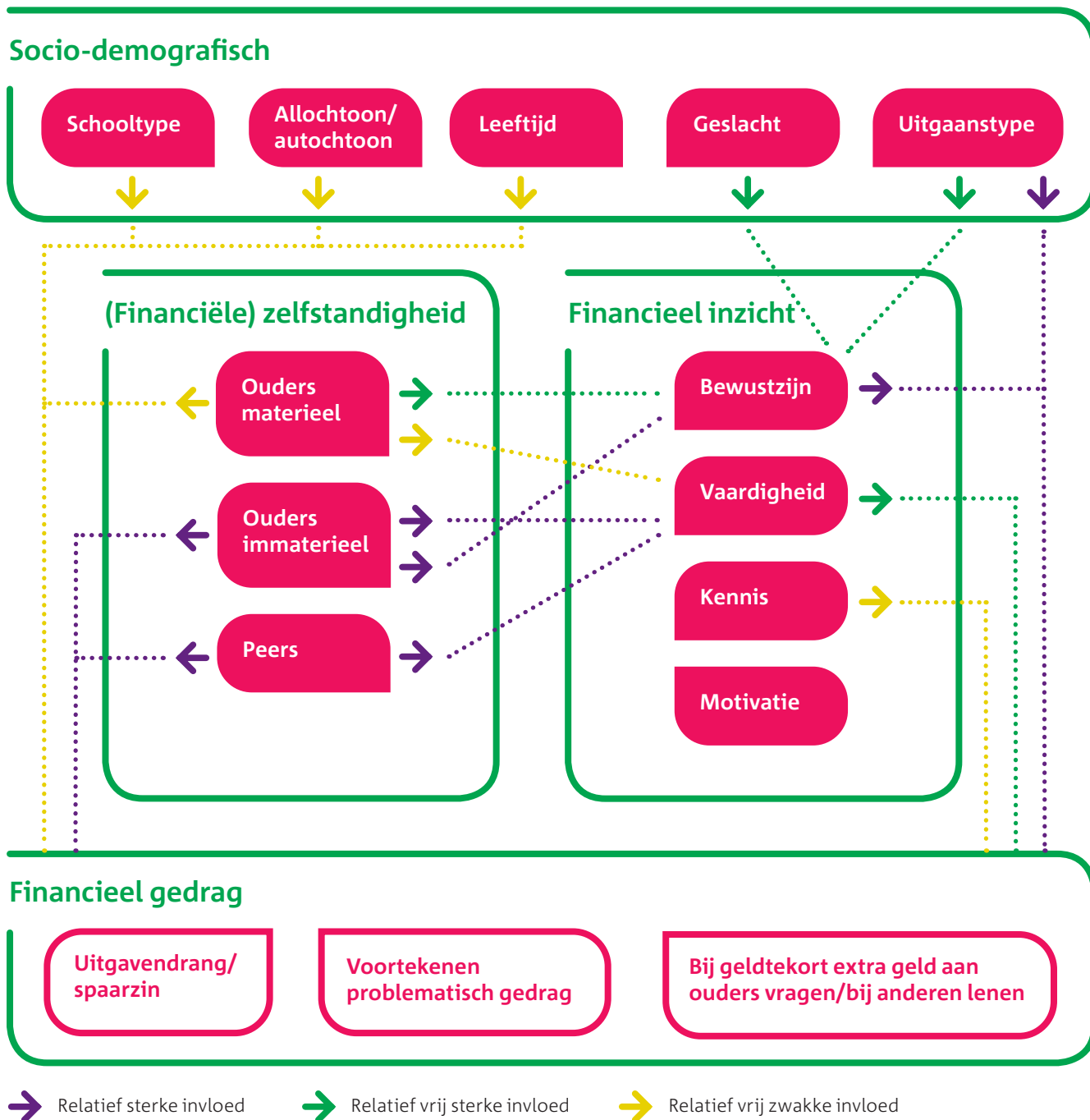
Samengevat totaalbeeld

Figuur 5 vat de resultaten van het onderzoek onder scholieren samen voor zover het gaat om factoren die financieel inzicht en gedrag voorspellen. Het figuur neemt als uitgangspunt de blokken van het onderzoeksmodel, zoals getoond in figuur 1. Het getoonde beeld ziet af van accentverschillen tussen afzonderlijke leeftijdscategorieën. Tussen die leeftijdsgroepen is het geconstateerde beeld overigens vrij consistent, zij het dat met het toenemen van de leeftijd bepaalde factoren in belang toenemen of afnemen (denk aan de invloed van leeftijdsgenoten waarvan vooral tot 15/16 jaar sprake is en nadien minder). Van 'globalisering' van de uitkomsten is in de figuur eveneens sprake omdat geen onderscheid gemaakt wordt tussen de voorspelling van afzonderlijke onderdelen van financieel gedrag. Een kanttekening is voorts dat het figuur geen patronen laat zien. Een voorbeeld is de tendens dat meisjes een grotere uitgavendrang hebben dan jongens in combinatie met geld tekortkomen, extra geld aan de ouders vragen en bij anderen geld lenen (klassen 3 en 4). Of het geconstateerde patroon dat ouders bij geldtekort van hun kind dat tekort aanzuiveren, hen de waarde van geld onvoldoende hebben bijgebracht – althans in de beleving van het kind – en dat het kind gevoelig is voor beïnvloeding door reclame en leeftijdsgenoten (groepen 7 en 8).

Het figuur laat zien dat er drie hoofdfactoren (dikke pijlen) zijn die het financieel gedrag van jongeren voorspellen: de invloed van 'peers', het financieel bewustzijn en het achtergrondgegeven of iemand een type is dat gericht is op uitgaan (inclusief kledingaankoop), communicatie en leuke dingen kopen. Tussen de vier soorten indicatoren voor financieel inzicht bestaat een hiërarchie qua voorspellingskracht: financiële motivatie (weetgierigheid in zake geld en financiën) voorspelt niet, kennis van financiële zaken in beperkte mate en financiële vaardigheid al sterker.

Figuur 5 toont ook dat financieel bewustzijn en financiële vaardigheden op hun beurt ten dele voorspeld kunnen worden vanuit de opvoedingsstijl van ouders. De immateriële opvoeding (met name het kinderen zelf laten beslissen bij de besteding van geld) speelt daarbij een grotere rol dan de materiële financiële opvoeding (zakgeld geven; tekorten aanvullen). De immateriële opvoeding, zoals beleefd door de jongere, heeft relatief grote invloed op zowel het financieel bewustzijn als op financiële vaardigheid. De immateriële opvoedingsstijl van ouders beïnvloedt niet alleen het financieel bewustzijn van de jongere, die stijl oefent ook rechtstreeks invloed uit op het financiële gedrag van het kind.

Meisjes geven meer geld uit dan jongens

Figuur 5 Samenvattend overzicht van invloeden op financieel gedrag en inzicht

7. Profielen van de verschillende leeftijdsgroepen

Juist binnen de range van 8 tot 18 jaar kan financieel inzicht en gedrag, afhankelijk van de leeftijd, sterk uiteenlopen. Het onderzoek levert een profiel op van de scholieren van steeds twee leerjaren.

Profiel van scholieren in de groepen 5 en 6 (8 tot 10 jaar)

Sociale context

- Negen van de tien scholieren in de leeftijd van 8 tot en met 10 jaar heeft inkomsten. Tien procent doet het dus zonder. De meest voorkomende vorm is het krijgen van zakgeld (driekwart), maar ook zelf wat bijverdienen komt op die leeftijd veel voor (60 procent).
- De meest populaire bestedingen zijn speelgoed, (computer)spellen en sport- en hobby-artikelen. Er is verschil in bestedingspatroon tussen jongens en meisjes. Onder de laatsten zijn er veel die geld uitgeven aan boeken en vrij weinig die (computer)spellen kopen.
- Eén op de drie kinderen in deze leeftijdsgroep geeft aan de nodige vrijheid te krijgen bij de besteding van hun geld. Zij krijgen een eigen verantwoordelijkheid. Allochtone kinderen krijgen vaker eigen verantwoordelijkheid dan autochtone kinderen.
- Een kwart van de kinderen beleeft hun ouder(s) als vrijgevig als zij om extra geld vragen.

Financieel inzicht

- Hoewel meisjes over het algemeen bij kennisvragen niet slechter presteren dan jongens, gaat dat niet op voor geldzaken. Daar zijn het eerder de jongens die beter scoren; dat geldt voor elk leeftijdsjaar.
- Tweederde deel van de kinderen van 8-10 jaar vindt sparen belangrijk.
- Zo'n veertig procent van de kinderen in deze leeftijd is financieel gemotiveerd: zij willen meer weten over geld.

- De tendens is zichtbaar dat het financieel inzicht (in termen van bewustzijn en motivatie) bij allochtone kinderen groter is dan bij autochtone kinderen. Spaarzin neemt toe met de leeftijd, maar dat komt vooral door het toeneemend bijverdienen.

Financieel gedrag

- Een kwart van de scholieren in de leeftijd van 8 tot en met 10 jaar geeft het geld dat zij hebben (zakgeld; bijverdiensten) vooral uit. Driekwart juist niet: zij sparen. Spaarzin komt bij 8-10 jarigen dus vaker voor dan uitgavedrang.
- Bij zes procent treden voortekenen op van problematisch financieel gedrag. Van voortekenen is sprake wanneer geld uitgeven, niet altijd geld genoeg hebben en regelmatig extra geld vragen of lenen als patroon optreden.

Samenhang inzicht en gedrag

- Het optreden van voortekenen van problematisch financieel gedrag hangt vooral samen met een tekort aan financieel bewustzijn en met de opvoedingsstijl rond geld.
- Kinderen die het geld dat zij hebben vooral uitgeven onderscheiden zich van kinderen die vooral sparen, en wel in financieel bewustzijn ('sparen is niet belangrijk') en in het zelf mogen beslissen wat zij met het geld doen.
- Er is de tendens dat kinderen die eigen inkomsten hebben daarbovenop – in vergelijking met kinderen die geen zakgeld krijgen – vaker geld lenen en hun inkomsten aangevuld krijgen door de ouders. Dit duidt op een zekere tweedeling waarbij de ene groep stelselmatig geld nodig heeft, in tegenstelling tot de andere groep. Anders gezegd: er bestaat de tendens tot cumulatie.

Profiel van scholieren in de groepen 7 en 8 (gemiddeld 11 jaar)

Sociale context

- Hooguit 5 procent van scholieren in de groepen 7 en 8 stelt het zonder eigen inkomsten.
- Bij jongens springen er qua besteding drie soorten artikelen eruit: (computer) games, hobby-artikelen en speelgoed. Bij meisjes is nauwelijks sprake van een top-artikel afgezien misschien van besteding aan boeken.
- Slechts een minderheid van 20 procent geeft aan dat hun koopgedrag vaak sterk beïnvloed wordt door 'peers' of reclame. Het overheersende patroon is 'alleen dat kopen wat ik zelf graag wil hebben' (71%).
- De groep die bij het besteden van geld verantwoordelijkheid krijgt van de ouders is minder dan de helft (41%). Jongens lijken iets vaker die aanzet tot financiële zelfstandigheid te krijgen dan meisjes.

Financieel inzicht

- Vragen die betrekking hebben op inflatie worden door slechts weinig kinderen goed beantwoord. Het besef van inflatie bij 10-12 jarigen kan daarom slecht genoemd worden.
- Een opvoeding waarin de waarde van geld wordt bijgebracht loont: het kennisniveau rond geldzaken blijkt dan hoger dan indien de ouders, althans in de beleving van het kind, de waarde van geld niet goed hebben bijgebracht.
- Zeventig procent van de scholieren in de groepen 7 en 8 vindt sparen belangrijk. Er is geen verschil in dat opzicht tussen demografisch te onderscheiden subgroepen. De opvoedingsstijl maakt wél verschil: kinderen van vrijgevige ouders en van ouders die de waarde van geld niet goed bijbrengen vinden sparen minder belangrijk.
- Het aantal kinderen dat gemotiveerd is meer te willen weten over geld is niet bijzonder groot (minder dan een derde van de scholieren in groep 7 en 8).
- Het financieel inzicht verschilt niet duidelijk voor subgroepen.

Jongens worden meer beïnvloed door leeftijdsgenoten dan meisjes

Financieel gedrag

- Zeventig procent van de scholieren in de groepen 7 en 8 zet het geld dat zij hebben (zakgeld; bijverdiensten) vooral op een spaarrekening; bij dertig procent is de uitgavedrang groter dan de spaarzin.
- Eén á twee op de tien koopt impulsief of koopt iets dat weliswaar nog minder mooi is maar waar wel het geld voor is.
- Bij twaalf procent kan gesproken worden van het optreden van voortekenen van problematisch financieel gedrag.

Samenhang inzicht en gedrag

- Het optreden van voortekenen van problematisch financieel gedrag vindt zijn oorsprong in zowel in een tekort aan financieel bewustzijn, de opvoedingsstijl (tot financiële zelfstandigheid) als het zich laten beïnvloeden door klas- en leeftijdsgenoten.

- Kinderen die het geld dat zij hebben vooral uitgeven onderscheiden zich van kinderen die vooral sparen, en wel in financieel bewustzijn ('sparen is niet belangrijk'), weinig interesse in financiële zaken en in het zelf mogen beslissen wat zij met het geld doen.
- Weinig kennis van geldzaken is de sterkste voorspeller van de gewoonte om – buiten eventueel eigen verdiensten – extra geld aan de ouders te vragen.
- Ook hier zijn er aanwijzingen voor invloeden die cumuleren tot het lenen van geld (terwijl de persoon wel eigen bijverdiensten heeft). Tekort aan geld wordt aangevuld door de ouders en de waarde van geld is niet aangeleerd. Deze scholieren zijn bovendien gevoelig voor beïnvloeding door reclame en door klas- en leeftijdsgenoten. Hier is sprake van een consistent patroon.

Profiel van scholieren in de klassen 1 en 2 (gemiddeld 13 jaar)

Sociale context

- Met de leeftijd (12-14 jaar) stijgt het percentage jongeren met betaalrekeningen en daalt het percentage dat een spaarrekening heeft.
- Meest populaire uitgavecategorieën zijn kleren/schoenen en uitgaan. Bij meisjes direct gevolgd door verzorgingsartikelen en bij jongens door (computer)games.
- Slechts een kwart voelt zich in het koopgedrag vaak sterk beïnvloed door 'peers' of reclame. Het overheersende patroon is 'alleen dat kopen wat ik zelf graag wil hebben' (76%).
- Meer dan de helft (57%) krijgt bij het besteden van geld verantwoordelijkheid van de ouders door zelf te mogen beslissen over de besteding. Daarnaast is een aanzienlijk deel van de ouders gewillig bij verzoeken om extra geld. Bij vmbo-leerlingen komt dat laatste vaker voor dan bij leerlingen in havo-vwo.
- Allochtone scholieren geven vaker aan onder invloed te staan van hun omgeving (reclame; 'peers') en bovendien zijn hun ouders gewilliger bij verzoeken om extra geld.

Financieel inzicht

- Vrij weinig 1^e-2^e klassers (35%) hebben een juist begrip van het verschijnsel 'inflatie'. Als het om de praktische toepassing ervan gaat (namelijk het besef dat geld in een spaarpot op den duur minder waard wordt) dan blijken nog minder scholieren (21%) te weten wat inflatie voor hun geld betekent.
- De kennis van geldzaken is bij vmbo-scholieren minder dan bij scholieren op havo-vwo.
- Een substantieel deel van de jongeren (60% van de 1^e en 2^e klassers) ervaart lastige zaken als het om geld gaat. Het gaat dan om vaardigheden als alles op tijd betalen, je niet door reclame laten verleiden en prijsbewust zijn. Het tekort aan dergelijke vaardigheden verschilt nauwelijks per subgroep.

- Een derde deel van de 1^e en 2^e klassers heeft het gevoel geldzaken onder controle te hebben (genoeg kennis van soorten rekeningen en genoeg geld om te kunnen kopen wat men wil). Dat geldt voor jongens wat vaker dan voor meisjes. Een meerderheid heeft dat gevoel dus niet. Een opvoedingsstijl die aandacht schenkt aan het omgaan met geld en verantwoordelijkheid geeft, heeft positieve invloed op de controle die kinderen hebben over geld.
- Tweederde deel van de scholieren in de eerste klassen van het VO vindt sparen belangrijk. Er is in dat opzicht weinig verschil tussen subgroepen; wel vinden meer jongens sparen belangrijk dan meisjes. Het al dan niet vaak uitgaan maakt verschil; vaak uitgaan maakt sparen moeilijk en daardoor wellicht ook minder belangrijk.
- Een minderheid van 22 procent maakt zich zorgen of zij later wel genoeg zullen verdienen. Voor 78 procent geldt dat dus niet. Allochtone scholieren zijn meer dan anderen bezorgd voor later.

Financieel gedrag

- De helft van de scholieren in de eerste klassen van het VO spaart het geld dat zij hebben (zakgeld; bijverdiensten). Bij de andere helft is de uitgavedrang groter dan de spaarzin. Geld lenen komt vrij vaak voor.
- Twee op de tien koopt impulsief of koopt iets dat weliswaar nog minder mooi dan gewenst is maar waar wel het geld voor is. De tendens bestaat dat meisjes meer uitgeven, vaker extra geld vragen, lenen en ook kritiek krijgen van hun ouders.
- Bij 15 procent van de scholieren in de klassen 1+2 in het VO kan gesproken worden van voortekenen van problematisch financieel gedrag.
- Spelen om geld en het aangaan van schulden kan risicovol gedrag genoemd worden. Circa 10 procent van de 1^e-2^e klassers houdt zich daar vaak mee bezig en nog eens zo'n 15 procent soms.

Samenhang inzicht en gedrag

- Ouders blijken een ondergeschikte rol te spelen als het gaat om het financiële gedrag van 1^e-2^e klassers in het voortgezet onderwijs. In de sociale omgeving zijn het veeleer leeftijd- en klasgenoten die een rol van betekenis spelen. Ouders bleken met hun opvoedingsstijl wel een rol van betekenis te spelen waar het ging om het financieel bewustzijn van kinderen.
- Een bestedingspatroon gericht op uitgaan is de meest bepalende factor voor financieel gedrag in de zin van geneigdheid tot uitgeven (in plaats van sparen) en bij gelegenheid extra geld vragen of lenen. 'Uitgaan' bergt een cluster van koopmotieven in zich (kleding, mobiele telefonie enz.). Versterkt door de omgeving ('peers') en een bepaald financieel bewustzijn (de houding dat sparen niet belangrijk is) is dit deel van de jongeren qua type tegengesteld aan hen die vooral sparen.
- De groep bij wie voortekenen van problematisch financieel gedrag optreedt is gevoelig voor beïnvloeding door de sociale omgeving (leeftijdgenoten beduidend meer dan ouders) en ervaart ook een tekort aan financiële vaardigheden.
- Problematisch gedrag hangt ook samen met zorgen over de financiële toekomst c.q. over het kunnen continueren van op uitgaan gerichte bestedingen. Aannemelijk is dat deze zorg een gevolg is van het financiële gedrag dat gericht is op uitgeven in plaats van sparen.

Meisjes worden meer beïnvloed door reclame dan jongens

Profiel van scholieren in de klassen 3 en 4 (gemiddeld ruim 15 jaar)

Sociale context

- Scholieren in deze fase van het onderwijs (14-16 jaar) krijgen overwegend zak- en/of kleedgeld (88%). Daarnaast heeft de overgrote meerderheid bijverdiensten of andere bronnen van inkomsten; 16 procent heeft die neveninkomsten niet.
- Een betaalrekening is gemeengoed, in tegenstelling tot een spaarrekening.
- De meest populaire bestedingen zijn uitgaan en kleding/schoeisel (elk voor de helft van de 3^e-4^e klassers). Voor meisjes is dat patroon duidelijker dan voor jongens die een meer gespreid bestedingspatroon laten zien.
- Evenals 1^e en 2^e klassers geeft slechts een kwart van de 3^e-4^e klassers aan zich in het koopgedrag beïnvloed te voelen door leeftijdsgenoten of reclame. Jongens lijken zich wat vaker te laten beïnvloeden door leeftijdsgenoten en meisjes wat vaker door reclame.
- Driekwart krijgt bij het besteden van geld verantwoordelijkheid van de ouders: zij mogen zelf beslissen over de besteding van het geld. Daarnaast is de helft van de ouders gewillig bij verzoeken om extra geld. Bij vmbo-leerlingen en allochtone scholieren komt dat laatste wat vaker voor dan bij leerlingen op havo-vwo.

Financieel inzicht

- Lang niet alle 3^e-4^e klassers (54%) hebben een juist begrip van het verschijnsel 'inflatie'. Als het om de praktische toepassing ervan gaat (namelijk het besef dat geld in een spaarpot op den duur minder waard wordt) dan blijken nog minder (30%) scholieren te beseffen wat inflatie voor hun geld betekent.
- Circa de helft van de 3^e en 4^e klassers weet vragen rond enkele basisprincipes (kopen op afbetaling; extra rente-opbrengsten bij het vastzetten van spaargeld) goed te beantwoorden. Dat betekent tegelijk dat ongeveer de helft dergelijke basisprincipes niet doorziet. Deze 'tweedeling' is vrij algemeen, dat wil zeggen blijft niet beperkt tot bepaalde subgroepen.

- Een substantieel deel van de jongeren (60% van de 3^e en 4^e klassers) ervaart lastige zaken als het om geld gaat. Het gaat dan om vaardigheden als alles op tijd betalen, je niet door reclame laten verleiden en prijsbewust zijn. Het tekort aan dergelijke vaardigheden wordt door wat meer vmbo-ers gevoeld dan havo-vwo-leerlingen.
- Scholieren in het vmbo geven vaker te kennen zich qua financiën zorgen te maken voor later. Dat geldt ook voor jongens ten opzichte van meisjes. Vmbo-ers hebben naar hun gevoel hun geldzaken ook minder onder controle. Dat verschil is overigens niet erg groot.
- Tweederde deel van de scholieren in de middelste klassen van het VO vindt sparen belangrijk. Er is in dat opzicht weinig verschil tussen subgroepen. Het belang hechten aan sparen hangt sterk samen met het geleerd hebben met geld om te gaan. Van je ouders leren met geld omgaan blijkt stelselmatig een sterke voorspeller te zijn van het financieel bewustzijn van jongeren rond de 15 jaar.

Financieel gedrag

- Onder scholieren rond de 15 jaar zijn er méér die geld vooral uitgeven (64 %) dan er zijn die het geld dat zij hebben vooral sparen. Groepen die relatief vaak hun geld vooral uitgeven zijn vmbo-ers, meisjes, allochtonen en jongeren in eenoudergezinnen.
- Meisjes laten meer dan jongens het volgende patroon zien: het geld vooral besteden (zie hiervoor), extra geld vragen, geld lenen. Zij geven ook vaker aan hun geldzaken niet onder controle te hebben.
- Ook vmbo-scholieren vragen naar verhouding vaak extra geld en hebben het gevoel geldzaken niet onder controle te hebben naast de gerichtheid op besteding van geld in plaats van sparen. Dat gaat bij hen relatief vaak gepaard met impulsgedrag. Dat geldt ook voor allochtone ten opzichte van autochtone scholieren, zij het dat zij daarbij niet vaker het gevoel van onvoldoende controle over geldzaken hebben.
- Bij 20 procent van de scholieren rond de 15 jaar (klassen 3+4 in het VO) kan gesproken worden van het optreden van voortekenen van problematisch financieel gedrag.

- Risicovolle gedragingen als het vaak hebben van schulden en het vaak spelen om geld komt bij minder iets meer dan tien procent van de scholieren rond de 15 jaar voor, bij allochtone scholieren vaker dan bij autochtone scholieren. Jongens spelen vaker om geld dan meisjes en kopen ook vaker artikelen via het internet. De tendens bestaat dat allochtone scholieren van deze leeftijd systematisch vaker risicovol gedrag aangaan.

Samenhang inzicht en gedrag

- De neiging om geld vooral uit te geven (en niet te sparen) is bij 3^e-4^e klassers de resultante van een reeks van factoren, namelijk het zich laten beïnvloeden door leeftijdgenoten, het niet geleerd hebben met geld om te gaan (zelfstandigheid bijbrengen door ouders) en het financieel bewustzijn van de scholier.
- Scholieren met voortekenen van problematisch financieel gedrag zijn gevoelig voor beïnvloeding door de sociale omgeving (leeftijdgenoten beduidend meer dan ouders!) en zij gaan veel uit. Geleerd hebben met geld om te gaan heeft dat problematisch financieel gedrag niet kunnen voorkomen.
- Problematisch gedrag hangt ook samen met zorgen over de financiële toekomst c.q. over het kunnen continueren van het uitgavenpatroon. Aannemelijk is dat deze zorg een gevolg is van het willen uitgeven en het tekort komen daarbij.

Profiel van scholieren in mbo en bovenbouw havo-vwo (16-17 jaar)

Sociale context

- Bijverdiene is voor de overgrote meerderheid van 16-17 jarigen (85%) gebruikelijk, maar gemeengoed is het dus niet. Ook zak-/kleedgeld krijgen is niet algemeen, met name niet bij mbo-scholieren.
- Een betaalrekening is gemeengoed. Driekwart heeft een spaarrekening.
- Veruit de meest dominante bestedingscategorie is bij 16-17 jarigen het uitgaan. Meisjes hebben een tweede, even populair bestedingsdoel, namelijk kleding en schoeisel.
- Jongens lijken zich bij hun bestedingen wat vaker te laten beïnvloeden door leeftijdgenoten en meisjes laten zich vaker beïnvloeden door reclame-uitingen. Het totale aantal jongeren dat het gevoel heeft onder invloed te staan van leeftijdgenoten of reclame is betrekkelijk gering.
- Driekwart krijgt bij het besteden van geld verantwoordelijkheid van de ouders: zij mogen zelf beslissen over de besteding van het geld. Zes op de tien jongeren stelt dat zij het omgaan met geld van hun ouders geleerd hebben. Daarin is geen verschil tussen subgroepen.

Financieel inzicht

- Kennisvragen worden door gemiddeld driekwart van deze jongeren goed beantwoord. Een onderwerp dat door vrij weinigen correct gekend wordt is wat een WA-verzekering is.
- Lang niet alle 5^e-6^e klassers en mbo-ers (68%) hebben een juist begrip van het verschijnsel 'inflatie'. Als het om de praktische toepassing ervan gaat (namelijk het besef dat geld in een spaarpot op den duur minder waard wordt) dan blijken nog minder (47%) scholieren te beseffen wat inflatie voor hun geld betekent.
- Een groot deel van de jongeren (66% van de mbo-ers en 5^e/6^e klassers) ervaart lastige zaken als het om geld gaat. Dit subjectieve gevoel van tekort aan vaardigheden als het om geld gaat komt in alle subgroepen ongeveer evenveel voor.
- Bij meisjes zijn kennis over geldzaken en het gevoel controle over geldzaken te hebben wat minder. Hun financiële motivatie is ook wat geringer.

- Het leren met geld omgaan, een opvoedingsaspect dus, blijkt een sterke voorspeller te zijn van het financieel bewustzijn van jongeren rond de 16-17 jaar, daaronder ook het belangrijk vinden om te sparen. Ruim driekwart van de scholieren in het mbo en de hoogste klassen van het voortgezet onderwijs vindt sparen belangrijk.

Financieel gedrag

- Onder scholieren rond de 15 jaar zijn er méér die geld vooral uitgeven (64 procent) dan er zijn die het geld dat zij hebben vooral sparen. Scholieren op havo-vwo zijn vaker op besteding gericht dan mbo-ers.
- Meisjes laten vaker dan jongens het patroon zien: geld vooral besteden, extra geld vragen en geld lenen.
- Bij 18 procent kan gesproken worden van het optreden van voortekenen van problematisch financieel gedrag.
- Risicovolle gedragingen als het vaak aangaan van schulden en het vaak spelen om geld komt bij circa tien procent van de scholieren van 16-17 jaar voor. Jongens spelen vaker om geld dan meisjes en kopen ook vaker artikelen via het internet.

Samenhang inzicht en gedrag

- Het gedragspatroon van uitgaan en daarmee samenhangende activiteiten bepaalt in sterke mate of iemand een besteder is of een spaarder. Vaak gaat dat dan samen met het geld tekort komen. Een dergelijk financieel gedragspatroon berust mede op de overtuiging dat sparen niet belangrijk is, op het gevoel dat men tekort aan financiële vaardigheid heeft en dat de geldzaken niet onder controle zijn. Met andere woorden: een consistent patroon van gevoelens en gedragingen.
- Financieel gedrag gericht op uitgeven (in plaats van sparen) en extra geld vragen bij geldtekort is bij deze groep niet terug te voeren op beïnvloeding door de sociale omgeving, noch leeftijdgenoten noch de opvoedingsstijl in termen van financiële zelfstandigheid bijbrengen.

Verantwoording

In het eerste halfjaar van 2008 heeft het ITS van de Radboud Universiteit Nijmegen aan scholieren van 8 tot 18 jaar vragen voorgelegd op het gebied van financieel inzicht en financieel gedrag. De dataverzameling vond plaats via scholen, in het basisonderwijs met aparte vragenlijsten voor leerlingen in de groepen 5+6 en 7+8 en in het voortgezet onderwijs in de klassen 1+2, 3+4 en 5+6. Die laatste vragenlijst is ook voorgelegd aan leerlingen in de eerste jaren van het mbo. Gegevens zijn geanalyseerd en gerapporteerd voor elk van deze vijf leeftijdscategorieën. Daarnaast is de ontwikkeling in het financieel inzicht en het financieel gedrag over deze vijf categorieën heen geanalyseerd. De analyses zijn uitgevoerd door dr. A. Claassen, mw. dr. J. Polman en drs. H. Katteler van het ITS.

Naast deze samenvatting van het onderzoek is er een uitgebreid onderzoeksverslag met detailresultaten. Zie hiervoor **Financieel inzicht en gedrag van 8 tot 18 jarigen in Nederland: resultaten** (CentiQ, 2008).

Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de projectgroep Onderwijs van het platform CentiQ, Wijzer in geldzaken. De projectgroep Onderzoek van CentiQ is betrokken geweest bij de bepaling van de opzet van het onderzoek. Het onderzoek werd begeleid door een commissie bestaande uit deelnemers van de projectgroepen Onderwijs en Onderzoek: drs. M. Akerboom (ministerie van Algemene Zaken – RVD/Dienst Publiek en Communicatie), prof. dr. G.W. Meijnen (Universiteit van Amsterdam) en mw. drs. W. van Rossum (ministerie van Financiën – Directie Financiële Markten).

In de projectgroep Onderwijs hadden de volgende personen zitting:

Prof. dr. G.W. Meijnen voorzitter CentiQ- projectgroep Onderwijs	R. de Oude Walburgcollege
Drs. K. van der Heemert Bedrijfstak Pensioenfondsen	S. Perton Kredietbank Utrecht
Drs. J.W.T. Kerkhoffs Stichting Leerplanontwikkeling	Drs. W.J. van Rossum Ministerie van Financiën
R. van der Kuijl Geldmuseum	M. Schiks Fortis Foundation
Drs. M.J. van Leeuwen Verbond van Verzekeraars	Drs. C. M.A. Spoorenberg Nibe- SVV
R. van Mil Nibud	

De publicaties van CentiQ zijn als download verkrijgbaar via www.centiq.nl.

Op deze website is tevens het 'Actieplan Wijzer in Geldzaken' van het platform CentiQ verkrijgbaar, evenals een samenvatting van dit actieplan.

Heeft u vragen over CentiQ of over de publicaties van CentiQ, dan kunt u contact opnemen via centiq@minfin.nl.

Augustus 2008

